

MAGDALENA GÓRSKA

SYMBOLE POLSKIEGO ŻYCIA POLITYCZNEGO W *ORATOR POLONUS* (1740) SAMUELA WYSOCKIEGO

W siedemnasto- i osiemnastowiecznej Rzeczypospolitej refleksja teoretyczna na temat emblematyki i wzorce wyobraźni symbolicznej formowane były przede wszystkim w opracowaniach retorycznych. Kompendium pijara Samuela Wysockiego (w zakonie Samuel od św. Floriana, ur. Sebastian, 1706-1771) *Orator Polonus*¹ było przywoływane w badaniach nad polskim kaznodziejstwem² i oratorstwem³. Wysocki, zaliczany do „reformatorów

Dr MAGDALENA GÓRSKA, adiunkt w Instytucie Badań Literackich PAN w Warszawie; adres do korespondencji: e-mail: magdalena.gorska@ibl.waw.pl

¹ *Orator Polonus, primo aliquot instructionibus de comitiis, legationibus, militia, politica, deinde occasionibus ibidem dicendi, modis, materiis, exemplis et supplementis informatus...*, Varsaviae: Druk. Scholarum Piarum [1740].

² K. E s t r e i c h e r, *Bibliografia*, t. XXXIII, Kraków 1939, s. 469-471; J. P e l c z a r, *Zarys dziejów kaznodziejstwa w Polsce*, Kraków 1892; J. W y s o c k i, *Wysocki Sebastian Samuel*, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, t. IV, red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1983, s. 482-484; R. S t ę p i e ń, *Zastugi księży pijarów dla nauki i kultury polskiej w dobie oświecenia. Próba podsumowania*, [w:] *Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII-XIX wieku*, red. I. Stasiewicz-Jasiukowa, Warszawa–Kraków 1993, s. 545; K. P a n u ś, *Kaznodziejstwo w katedrze krakowskiej, część pierwsza: od początków do czasów rozbiorów*, Kraków 1995, s. 237-240; W. P a z e r a, *Polskie kaznodziejstwo epoki oświecenia*, Częstochowa 2000, s. 78-84; J. B ą k, *Wady ganione i cnoty zalecane w spuściźnie kaznodziejskiej Samuela Wysockiego*, Kalisz–Ostrzeszów 2002, s. 70-71; H. B o g d z i e w i c z, *Działalność literacka polskiego środowiska pijarskiego w dobie oświecenia*, Kraków 2005, s. 33, 56.

³ K. M e c h e r z y ń s k i, *Historyja wymowy w Polsce*, t. III, Kraków 1860, s. 326-327, 378, 388-390; *Wybór mów staropolskich*, wybór i oprac. B. Nadolski, Wrocław–Kraków 1961, s. LXXX-LXXXI; J. Z. L i c h a ń s k i, *Retoryka od średniowiecza do baroku. Teoria i praktyka*, Warszawa 1992, s. 270-274, 317; J. P o r a z i ń s k i, *Osiemnastowieczne kompendia sztuki oratorskiej jako przejaw mentalności i kultury politycznej szlachty*, „Kultura i Edukacja” 3(1994), nr 1, s. 91-99; J. K. G o l i ń s k i, *Orator sarmaticus. Mowy sejmowe doby saskiej wobec staropolskiej sztuki oratorskiej*, [w:] *Między barokiem a oświeceniem. Obyczaje czasów saskich*, red. K. Stasiewicz, S. Achremczyk, Olsztyn 2000, s. 33-44; K. O b r e m s k i, *Wzory osobowe jako zmiana ciągłości kultury politycznej (Sobiescy w „sapiehocentrycz-*

sarmackich”⁴, był nauczycielem gramatyki, poetyki i retoryki w pijarskich kolegiach w Łowiczu i Warszawie (1728-1736) oraz prefektem (1737-1740) i rektorem szkół warszawskich (1751-1754). Przez rok był także nauczycielem Granowskich (1742)⁵. Obdarzany był urzędami zakonnymi: sekretarza (1746), konsultora (1747) i asystenta prowincji (1748-1751) oraz asystenta generalnego prowincji (wybór 1754, 1755-1758). Sprawował także funkcję kaznodziei przy katedrze na Wawelu (1741-1745) i Trybunale Skarbu Koronnego w Radomiu (1742, 1752). Biskup Józef Andrzej Załuski zaliczał go do swych przyjaciół, a Jan Daniel Janocki obdarzył przydomkiem „vir acutissimus”⁶.

Pijarzy zwracali uwagę na działalność fundatorską Wysockiego na rzecz zakonu i warszawskiego kolegium⁷ oraz na jego zażyłość z magnatami⁸.

nym” kompendium oratorskim), [w:] Między barokiem a oświeceniem..., s. 46; S. R o s z a k, Środowisko intelektualne i artystyczne Warszawy w połowie XVIII w. Między kulturą sarmatyzmu i oświecenia, Toruń 1997, s. 39, 138; M. T r ę b s k a, Staropolskie szlacheckie oracje weselne. Genologia, obrzęd, źródła, Warszawa 2008, s. 15, 81-83, 103-104, 331-334.

⁴ P o r a z i ń s k i, dz. cyt., s. 98; por. także: A. G r z e ś k o w i a k - K r w a w i c z, *Wkład pijarów w kształtowanie politycznej kultury szlachty w czasach stanisławowskich*, [w:] *Wkład pijarów...*, s. 133-149; C. M a j o r e k, T. S ł o w i k o w s k i, *Wkład pijarów w teorię wychowania patriotycznego i obywatelskiego w Polsce XVIII wieku*, tamże, s. 433-450; H. J. B ö m e l b u r g, *Frühneuzeitliche Nationen im östlichen Europa. Das polnische Geschichtsdenken und die Reichweite einer humanistischen Nationalgeschichte (1500-1700)*, Wiesbaden 2006, s. 266-271.

⁵ Wysocki nauczać mógł potomstwo starosty gostyńskiego Franciszka Hieronima Granowskiego zmarłego w 1735 r. (jego córce Zofii dedykował panegiryk *Niebo herbownego Księżyca...*, Warszawa: Druk. Scholarum Piarum, 1732) bądź dzieci jego braci – Ludwika, Stanisława lub Jana. Por. A. B o n i e c k i, *Herbarz polski*, cz. 1, t. VII, Warszawa 1904, s. 43-45.

⁶ J. D. A. J a n o c k i, *Polonia litteraria nostri temporis...*, Vratislaviae: J. J. Korn 1750, s. 86-87; t e n ż e, *Lexicon derer itztlebenden Gelehrten in Polen...*, Breslau, J. J. Korn, 1755, cz. 1, s. 177-178; t e n ż e, *Excerptum Polonicae litteraturae...*, t. III, Vratislaviae: W. T. Korn 1766, s. 355-356; J. A. Z a ł u s k i, *Zbiór rytmów przez wierszopisów żyjących lub naszego wieku zeszytych pisanych*, t. III, Warszawa: Druk. Scholarum Piarum 1754, s. 438; por. [S. B i e l s k i], *Vita et scripta quorundam e congregatione Cler[icorum] Reg[ularium] Scholarum Piarum in provincia Polona professorum, qui operibus editis patriae et ecclesiae proficuis nomen suum memorabile fecerunt*, Varsaviae 1812, s. 78; *Historia Domus Varsaviensis Scholarum Piarum*, oprac. L. Chmaj, Wrocław 1959, s. 10, 14, 45-46, 49, 51, 62, 65, 110, 114, 163, 174.

⁷ Na temat fundacji Wysockiego zob.: [B i e l s k i], dz. cyt., s. 78-81; J. Ł u k a s z e w i c z, *Historia szkół w Koronie i w Wielkim Księstwie Litewskim od najdawniejszych czasów aż do roku 1794*, t. II, Poznań 1850, s. 6; S. K o n a r s k i, *Ustawy szkolne*, przeł. W. German, objaśnił J. Czubek, wstęp D. Kot, Kraków 1925, s. 369; *Historia Domus...*, s. 46, 49, 51, 54, 65, 110, 114; R. M ą c z y ń s k i, *Pijarski Pałac Collegium Nobilium w Warszawie*, Warszawa 1996, s. 34.

Wskazywał na nią również wybór wzorcowych mów przytoczonych w *Orator Polonus* oraz listów w wydany jako suplement *Oratora – Tractatus de formandis epistolis* (1743)⁹. Opublikowany w roku powołania Collegium Nobilium podręcznik sztuki oratorskiej dedykowany był Janowi Ansgaremu Czapskiemu, którego Estreicher uznał za nakładcę druku¹⁰. W książce znalazł się *Przydatek mów niektórych J[ana] An[sgarego] Czapskiego, woj[ewody] chełm[ńskiego], teraz podskarbi[ego] koronnego, w różnych czasach i miejscach mianych*, ale i podane jako wzorcowe mowy Czapskiego z lat 1732-1738, wygłoszone na radach senatu¹¹. Uzupełniały je oracje zwolenników reform (marszałka nadwornego litewskiego Józefa Scipio del Campo, wojewody pomorskiego Jakuba Floriana Narzymskiego, wojewody poznańskiego Antoniego Ponińskiego, podkomorzego poznańskiego Franciszka Radzewskiego, kasztelana bełskiego Józefa Lipskiego, wojewody sandomierskiego Jana Tarły, starosty kruszwickiego Kazimierza Rudzińskiego) dotyczące m.in. dyscypliny sejmowej i sejmikowej oraz aukcji wojska. Adresatem *Orator Polonus* byli oprócz uczniów szkół pijarskich także aktywni uczestnicy życia politycznego¹². Dokładna data publikacji „wzornika” Wysockiego nie jest znana. Na podstawie tematyki można przypuszczać, że wydrukowany został z okazji sejmu zwołanego do Warszawy 12 VI 1740 r. i obradującego w dniach 3 X-13 XI.

Książka Wysockiego składa się z czterech części (*instructio*), z których najobszerniejsza, pierwsza (*Instructio I. De comitijs*), stanowi właściwy podręcznik mów sejmikowych (*comitiola*) i sejmowych (*comitia*). Podzielona została na dziesięć artykułów (*articulus*), z których siedem zawiera w suplementie od pięciu do czternastu tematów mów (*propositio*), do których m.in. przydano symbole. Kolejne części poświęcone zostały praktyce oratorskiej powiązanej z legacjami (*Instructio II. De legationibus*), sprawami wojskowymi (*Instructio III. De Orationibus alijsq[ue] requisitis militem concernentibus*) oraz powinszowaniami godności i urzędów (*Instructio IV. De orationibus*

⁸ *Historia Domus...*, s. 46.

⁹ S. Wysocki, *Tractatus de formandis epistolis iuxta normam veterum recentiorumque scriptorum Oratori Polono in supplementum in exemplar polonae juventuti scholas piase frequentanti...*, Cracoviae, M. J. A. Dyaszewski [1743].

¹⁰ Estreicher, *Bibliografia*, t. XXXIII, s. 469.

¹¹ Zob. Wysocki, *Orator Polonus...*, s. 235-237, 238-241, 257-263, 425-430; por. J. Dygdała, *Czapski Jan Ansgary*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. I, red. S. Gierszewski, Gdańsk 1992, s. 252-253.

¹² Por. Wysocki, *Orator Polonus...*, k.nlb. 6 (*Ad lectorem benevolum*).

officiosus). Na kartach tomu znalazły się opisy 443 symboli (370 symboli „politycznych” w *Instructio I* oraz 73 symbole „panegiryczne” w *Instructio IV*), dzięki którym *Orator Polonus* stał się najbogatszym polskim „zbiorem emblematów” politycznych, przekraczającym ilościowo (obejmujące zaledwie 20) emblematy *Peristromata Regum* (1660) Andrzeja Maksymiliana Fredry, ale również dotyczące polityki „symbola” najobszerniejszego polskiego zbioru – *Bibliotheca* (1742) Kazimierza Żeglickiego¹³.

Symbole znalazły się w suplementach wzorcowych mów (konkretnych autorów i przykładów pióra Wysockiego) wraz z materiałem użytecznym podczas opracowywania konkretnych tematów. W części pierwszej były to: „Racje” (argumenty rozumowe), „Sentencje [polityków]” (cytaty z Biblii, autorów starożytnych i nowożytnych), „Erudycje” (przykłady z historii, przeważnie dotyczące władców i bohaterów apoftegmaty), „Symbola” oraz „Fragmenta mówców [polskich]” (podane anonimowo lub ze wskazaniem autorstwa cytaty z pisarzy i mówców). Do jednego tematu mowy odnosiło się zazwyczaj od czterech do pięciu symboli. W suplementach tzw. impetów (wzorcowych fragmentów mów) w części czwartej materiał pomocniczy ograniczony został do trzech (*Sententiae et Fragmenta, Eruditiones, Symbola*) lub dwóch działów (*Eruditiones, Symbola*), z odniesieniem do impetów danego typu zazwyczaj od czterech do ośmiu symboli. Zamieszczone w tej części „symbola” stanowiły odrębny i znacznie mniej dopracowany zespół. Miały służyć jako panegiryczne ozdobniki impetów poświęconych uroczystościom religijnym i rodzinnym¹⁴.

Dla autora pierwszoplanowe znaczenie miały informacje na temat okoliczności głoszenia oracji (dyktowane statutami „*occasions dicendi*”). W przy-

¹³ Zob. J. P e l c, *Słowo i obraz. Na pograniczu literatury i sztuk plastycznych*, Kraków 2002, s. 252-259; K. Ż e g l i c k i, *Bibliotheca gnomico-historico-symbolico-politica...*, Varsaviae: Druk. Scholarum Piarum 1742. Tu około 200 na blisko 4200 symboli (dotyczących głównie pojęć moralnych, religijnych) ma związek z problematyką polityczną (dotyczącą m.in. pojęć *Minister regius, Senatus*).

¹⁴ Symbole w suplementach podrozdziałów dotyczą powinszowania z okazji otrzymanej godności, imienin, Bożego Narodzenia, Nowego Roku, Wielkanocy, narodzin dzieci oraz powitania, pożegnania, ślubu i pogrzebu. Zob. W y s o c k i, *Orator Polonus...*, s. 652, 665, 686, 694, 702, 709, 718, 724, 750, 792-793. Część symboli zaczerpnięto z podręcznika M. Radaua (*Orator extemporaneus seu Artis oratoriae breviarium bipartitum*, Amstelodami, J. à Meurs, 1661). Por. T r ę b s k a, dz. cyt., s. 422, 425; R. G r z e ś k o w i a k, *Emblematyczna pompa nuptialis. Zbiory „symboli weselnych” z XVII w. na tle emblematyki erotycznej i erudycyjnych argumentów oratorskich*, „Terminus” 13(2011), przyp. 32 [w druku]. Panu dr. hab. Radosławowi Grześkowiakowi uprzejmie dziękuję za udostępnienie tekstu przed publikacją i konsultację.

kładach symbole pojawiały się sporadycznie w narracji dłuższych mów¹⁵. Z uwag teoretycznych wynika, iż pozycja symboli była równorzędna wobec egzemplów i innego typu świadectw „more domestico, et veteri”. Autor zalecał umiar w aplikowaniu podanych wzorów (nie wszystkie przykłady w jednej mowie), ale zachęcał też czytelnika do inwencji oraz tłumaczenia inskrypcji na język polski¹⁶. Decydujące dla znaczenia symboli były powiązane z poszczególnymi tematami mów „racje”, które można było czerpać także z działów sentencji i erudycji¹⁷. Nadrzędne wobec symboli, miały one charakter komentarza bądź – używając terminologii emblematyki – pełniły funkcję subskrypcji, jako że symbole opisane przez Wysockiego składały się z dwóch elementów, opisu ikonu oraz lemmy.

Problematyka symboli części pierwszej nie miała obejmować w zamyśle pijara całokształtu życia politycznego Rzeczypospolitej, ale uznane za najistotniejsze dla mówcy sejmikowego i sejmowego jego czasu kwestie sporne, które ze względów pedagogicznych opatrzone zostały słowami krytyki pod adresem szlacheckiej obyczajowości i niegospodarności. Symbole nie odnosiły się zatem do ustroju Rzeczypospolitej *sensu stricto* czy też do wszystkich punktów, których dotyczyć mogły, np. mowy na sejmiku poselskim. Książka Wysockiego uczyła formułowania kwestii politycznych w myśl obowiązujących statutów i przestrzegała przed nadużyciami władzy na każdym jej poziomie. Reformatorskie przekonania pijara ujawniły się m.in. w ujęciu tematu opodatkowania dóbr kościelnych¹⁸.

W przyporządkowaniu instruktarzowych kwestii typom szlacheckich zgromadzeń odzwierciedliła się swoista dwuwładza reprezentacji szlacheckich (rządy sejmikowe dotyczące polityki wewnętrznej) i senatorskiej rady (współ-

¹⁵ Część „symboli” w mowach podanych w *Orator Polonus* nie miała odpowiednika w suplementach, wskazać można jednak wykorzystanie przykładu z dodatku symbolicznego dzieła w późniejszej pracy pijara. Zob. S. W y s o c k i, *Kazania pod czas [Iaśnie] O[święconego] Trybunału Skarbowego, w kościele farnym radomskim miane...*, Warszawa: Druk. Scholarum Piarum [1742], s. 52 (symbol miecza, odpowiednik: *Orator Polonus...*, s. 139 [II, 3, 2]). W podręczniku kaznodziejskim Wysocki nie stosował symboli, unikając „myśli wysokich i konceptów”. T e n ż e, *Nauki, homilie i materyje kazań na wszystkie w całym roku dni święte...*, t. I, Warszawa: Druk. Scholarum Piarum 1762, k. B₂r. Por. W. P a w l a k, *Koncept w polskich kazaniach barokowych*, Lublin 2005.

¹⁶ W y s o c k i, *Orator Polonus...*, s. 97-98.

¹⁷ Por. tamże, s. 58: „Aliae rationes videantur in dicendi sequentibus”.

¹⁸ H. P a l k i j, *Praca komisji aukcji wojska w latach 1736-1738*, „Kwartalnik Historyczny” 106(1999), nr 1, s. 26; W. K r i e g s e i s e n, „Krzywda nad wszystkie krzywdy – hiberna w Polsce”. *Problem świadczeń kleru katolickiego na wojsko Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVII i na początku XVIII wieku*, „Barok” 8(2001), nr 1, s. 19-37.

rządy z królem w sprawach finansowych i polityce zagranicznej). Na dziele *Orator Polonus* odcisnęły się głębiej także podziały narodu szlacheckiego, łącznie z podporządkowaniem „krwi” i zaleceniom klientarnym sądownictwa i rozdawnictwa honorów¹⁹.

W suplemencie artykułu pierwszego, odnoszącego się do mów na sejmiku poselskim (przedsejmowym), sześć z czternastu tematów oracji dotyczyło zaciągu wojska, gotowości obronnej oraz karności żołnierza i magnackich milicji²⁰. Dalsze rozważania poświęcone były jedności wyznania wiary i wielości konfesji, wspólnemu dobru, zgodzie stanów i wolności. Artykuł drugi dotyczył sejmiku deputackiego, stąd symbole dedykowane zostały problematyce wyboru sędziów oraz charakterystyce władzy sądowniczej i jej szafarzy, jak również krytyce swawoli i niezgody²¹. Artykuł czwarty poświęcony był mowom na sejmikach elekcyjnych, zwoływanych dla wyboru kandydatów na wakujące urzędy sądowe (sędzia i urzędnicy ziemscy). Tematy oracji odniesione zostały m.in. do zasad rozdawnictwa honorów i charakterystyki członków magistratury²². Artykuł piąty, dotyczący mów na sejmik gospodarski, poświęcony sprawom porządkowym i finansowym ziemi, w intencji Wysokiego zawierał argumenty, „które tak do sejmiku boni ordinis, jako też i innych należeć mogą”²³. Symbole dotyczyły zgody i równości w obrębie stanu, zubożającej szlachty, cudzoziemskich mód i tytułów, peregrynacji, fundacji szkół, kościołów i budowli prywatnych, jak również rozwoju miast i rzemiosł. Artykuł szósty poświęcony był radzie senatu jako instytucji doradczej. Wy-

¹⁹ W y s o c k i, *Orator Polonus...*, s. 86, 87-88, 143, 165, 167; por. list dotyczący pieniędzy otrzymanych „dla zachęcenia do tamtej strony” w: t e n ż e, *Tractatus de Formandis Epistolis...*, s. 327. Polityczne realia są obecne także we wzorniku listów K. Wieruszowskiego (*Fama polska, publiczne stany i młodź szlachetną informująca*, Poznań: Druk. Coll. Soc. Jesu 1720).

²⁰ W Articulus primus. De comitiolis electionis nuntiorum 68 symboli aplikowano do czternastu tematów (W y s o c k i, *Orator Polonus...*, s. 57, 59-60, 62, 64, 67, 70, 74, 77, 80, 83, 85, 88, 91, 94-95). Por. W. K r i e g s e i s e n, *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1991.

²¹ W Articulus secundus. De comitiolis electionis deputatorum iudicum ad Tribunal Regni 43 symbole dotyczący pięciu tematów (W y s o c k i, *Orator Polonus...*, s. 133, 136-137, 139-140, 142, 149-150).

²² W Articulus quartus. De comitiolis electionis officialium terrestrium 68 symboli dotyczących trzynastu tematów (tamże, s. 166, 169, 170, 172, 175, 176, 178, 180, 182-183, 185, 187, 190, 192).

²³ W Articulus quintus. De comitiolis boni ordinis 48 symboli dotyczących dziesięciu tematów (tamże, s. 199, 202, 205, 208-209, 211, 216, 220, 223, 225-226, 228).

socki podał tu także jedenaście wzorcowych mów z podziękowaniem królowi za dygnitarstwa²⁴.

Dotyczący sejmów generalnych artykuł siódmy zawierał *Suplement materii do powitania Króla J[ego]m[os]ci* (osiem symboli), *Suplement do mów dziękujących za honor Królowi* (dziesięć symboli)²⁵ i *Suplement materii stosujących się do Sejmu Generalnego* (59 symboli). Symbole w trzecim dodatku odnosiły się do podatków na rzecz skarbu i wojska oraz spraw generalnych: dobra wspólnego, praw, miłości ojczyzny i szkodliwości zrywania sejmów²⁶. Artykuł dziewiąty miał za temat sejm elekcyjny, a zawarte w nim symbole dotyczyły wyboru na króla Polaka lub cudzoziemca, wolnej elekcji i sukcesji tronu oraz niemożliwości działań króla poza prawem²⁷.

Pozostałe artykuły, poświęcone sejmikom relacyjnym i elekcyjnym komisarzy na trybunał skarbowy (*Articulus tertius. De comitiolis relationum, et electionis commissariorum ad Tribunal Thesauri Regni*), sejmowi konwokacyjnemu (*Articulus octavus. De comitiis convocationis generalis*) oraz sejmowi koronacyjnemu (*Articulus decimus. De comitiis coronationis regiae*), pozbawione były przykładów mów i erudycyjnych suplementów (w tym symboli), co wynikało z przekonania, iż charakter oracji przedstawianych podczas tych zgromadzeń nie różni się zasadniczo od analizowanych przy innych okazjach oratorskich (w domyśle: również erudycje przytaczane podczas tych zgromadzeń mogły być tu wykorzystane)²⁸.

Niektóre tematy mów części pierwszej podręcznika ułożone były dla potrzeb dysput na zasadzie sądów przeciwstawnych. Część formuł miała charakter inaczej sformułowanych odpowiedników (por. *Articulus I, Propozycja 5 i 6; 11 i 12; II, 1 i 2*) bądź pozbawiona była kontrpropozycji z przyczyn zdroworozsądkowych (por. I, 10; II, 4) lub propagandowych (VI, 8; VII, 12;

²⁴ W *Articulus sextus. De senatus consilio* 40 symboli dotyczących ośmiu tematów (tamże, s. 306, 309-310, 312, 315, 318, 322, 326, 329). Por. J. P o r a z i ń s k i, *Funkcje polityczne i ustrojowe rad senatu w latach 1697-1717*, „Kwartalnik Historyczny” 91(1984), nr I, s. 25-44; H. M a r k i e w i c z, *Rady senatorskie Augusta II (1697-1733)*, Wrocław 1988.

²⁵ W y s o c k i, *Orator Polonus...*, s. 458-459, 461. Dwa pierwsze suplementy mają układ: *Sententiae et fragmenta [poetarum]*, *Eruditiones*, *Symbola*.

²⁶ W trzecim suplementie w *Articulus septimus. De comitijs generalibus* 59 symboli dotyczyło dwunastu tematów (tamże, s. 462-463, 469, 472, 476-477, 480, 483, 485, 488, 491, 494, 496, 498-499).

²⁷ W *Articulus nonus. De comitijs electionis regis* 26 symboli dotyczących pięciu tematów (tamże, s. 506, 510, 514, 517, 520).

²⁸ Tamże, s. 152.

IX, 3 i 4)²⁹. Brak konsekwencji w prezentacji tematów wynikał i z praktyki retora, która znalazła wyraz w zaleceniach pijarskich *Ustaw szkolnych* (1753). Należało unikać tematów, które „godziły w ustrój Rzeczypospolitej, w panującego, w magnatów, szlachtę lub księży, które by mogły zaszkodzić jakiejś rodzinie lub osobistości lub mogły się nawet nie podobać, lub wywołać oburzenie”³⁰.

Wizerunek „symboliczny” Rzeczypospolitej zarysowany w *Orator Polonus* bliższy jest ahistorycznej strukturze prawno-ustrojowej, aniżeli politycznemu *status quo* około 1740 r. Erudycyjny materiał, podobnie jak „racje”, miał kontekst moralny. Ukierunkowanie na prawdy moralne było jednym z wyróżników gatunku emblematycznego, przeciwstawianego jednostkowej pochwalie w dewizie (*impresa*). Proces emblematyczny, nadający tematyce aktualnej sens uniwersalny, wykluczał emblemat ze środków określających rzeczywistość polityczną³¹. W repertuarze symboli z *Orator Polonus* nie było wielu „aktualizacji” charakterystycznych dla emblematów włączanych w dekoracje okazjonalne lub panegiryki. W zbiorze znalazło się również niewiele aluzji heraldycznych czy insygnialnych (por. I, 10, 4; IV, 1, 1) oraz odniesień do popularnych symboli władzy szlacheckiej, takich jak buława hetmańska czy pieczęć kanclerska (wyjątkiem jest laska marszałkowska w *Instructio IV*, Suplement I, 8).

Wysocki unikał włączania do ikonów ludzkich postaci. Kontekst biblijny, mitologiczny czy historyczny wprowadził głównie w „panegirycznych” motywach *Instructio IV*. Symbole należały przeważnie do świata natury (ciała niebieskie, żywyoty, kamienie szlachetne, rośliny i zwierzęta) i rzeczy (insygnia władzy świeckiej i duchownej, symbole prawne, broń, narzędzia rolnicze

²⁹ Zbliżony układ miał druk F. Radzewskiego *Kwestyje polityczne, obojętne statum Rzeczypospolitej Polskiej, prerogatywy urzędów w niej, zwyczaje elekcyi królów, sejmów, sejmików i inne rzeczy potrzebne do porządku onej egzaminujące, w których rezolwują się propozycyje racyjami pro et contra...*, Poznań: Druk. Akademicka [?] 1743; por. L i c h a ń s k i, dz. cyt., s. 272-274, 295; P o r a z i ń s k i, *Osiemnastowieczne kompendia...*, s. 93.

³⁰ K o n a r s k i, dz. cyt., s. 99-100; podobnie W y s o c k i, *Orator Polonus...*, s. 98. Zbliżone do zestawienia Wysockiego tematy mów: K o n a r s k i, dz. cyt., s. 87-88; *Ludzie oświecenia o języku i stylu*, t. I, oprac. Z. Florczak, L. Pszczółowska, red. M. R. Mayenowa, Warszawa 1958, s. 159 (K o n a r s k i, *De arte bene cogitandi...*, Varsaviae: Druk. Scholarum Piarum 1767).

³¹ Por. D. S u l z e r, *Traktate zur Emblematic. Studien zu einer Geschichte der Emblemtheorien*, hrsg. von G. Sauder, St. Ingbert 1992, s. 79-108; D. G r a h a m, *Topical Political and Religious Content in French Emblem Books*, [w:] *An Interregnum of the Sign. The Emblematic Age in France. Essays in Honour of Daniel S. Russell*, ed. by D. Graham, Glasgow 2001, s. 73-93.

i gospodarskie, instrumenty muzyczne). Elementy pejzażu (np. pole, dolina, góra, rzeka) i budowle (np. kościół, miasto, pałac, wieża) stanowiły mniej-szość wobec przedmiotów i czynności związanych ze szlachecką codziennością, określaną przez zajęcia rycerskie i gospodarskie, jak np. przycinanie pszenicy (I, 14, 1) czy przesadzanie i szczepienie drzew (V, prop. 3, 4; IX, 2, 2 i 5). Nie brak w *Orator Polonus* także symboliki ciała politycznego (np. VI, 1, 2; VII, 9, 2). Wątki doświadczeń naukowych i erudycji przyrodniczej zmarginalizowane zostały jako nieprzystające do szlacheckiego świata.

Analizowane pod kątem wpisanego weń odbiorcy symbole Wysockiego współtworzyły ideał szlachcica-gospodarza i urzędnika-legalisty³². Dysproporcja lemmatu i części „obrazowej” oraz pominięcie symboli wyrafinowanych, wymagających dłuższego opisu czy komentarza przesłaniającego argumenty, uznać można za przejawy pragmatyzmu. „Symbola” w *Orator Polonus* były konstrukcjami analogicznymi do tropów mów³³. Opisy ikonów przypominały *emblemata nuda* w ówczesnych słownikach symboli, z charakterystycznym dla nich wskazaniem w pierwszych słowach motywu czy sytuacji decydującej o sensie przedstawienia. Ikon charakteryzowany był jednym lub kilkoma słowami, przeważnie bez odniesień do barwy (wyjątkiem I, 9, 4) i kompozycji „figury”.

Wysocki jako symbole stosował także zwroty przysłowiowe (np. VII, 10, 5: „Toniaący brzytwy się chwyta”). Uproszczenia tego typu wynikały z praktyki oratorskiej. Dla porównania – w *De arte bene cogitandi* (1767) Konarski zwracał uwagę, iż posłowi nie przystoi mowa poetycka oraz że nie należy zatrzymywać się w mowie przy danej figurze nad potrzebę, słowa dodając tam jedynie, „gdzie jasność myśli tego wymaga”³⁴.

Prezentacja symbolu w *Orator Polonus* podporządkowana była retorycznej zasadzie podobieństwa (*similitudo*) oraz metodzie egzemplum – indukcji (*inductio*), co przejawiało się w akcentowaniu aspektu-odpowiednika określonej sytuacji³⁵. Zestaw symboli dostosowanych do danego tematu mowy stawał się realizacją zasady amplifikacji (*amplificatio*) przez porównanie (*comparatio*), gromadzenie dowodów (*congeries*). Na przykład równości w Rze-

³² Por. M. van der Weij, ‘A Good Man, Burgher and Christian’: the Intended Reader in Johan de Brune’s *Emblemata*, [w:] *Emblems of the Low Countries. A Book Historical Perspective*, ed. by A. Adams, M. van der Weij, Glasgow 2003, s. 111-128.

³³ L i c h a ń s k i, dz. cyt., s. 296 i 318, przyp. 162.

³⁴ *Ludzie oświecenia...*, s. 117.

³⁵ W y s o c k i, *Orator Polonus...*, s. 97: „Si ad propositionem, plures sententiae, symbola et sensus ex fragmentis apti per inductionem cum connexione debita componantur”. Por.

czypospolitej (V, 1) odpowiadał dom wsparty na „jednakowych” słupach oraz wojsko „jednakowej barwy i wzrostu”. W sprawie zaciągu do wojska ludzi starszych wiekiem (I, 1) pojawiła się symbolika śniegu, pochylonej trzciny, spróchniałej żerdzi. Przykłady dosłowności w prezentacji symbolu pokazują obcą emblematystom metodę pracy Wysockiego.

Jego symbole służyły zazwyczaj ilustracji skutków pozytywnych (np. IX, 1) lub negatywnych tematu mowy, np. niezgoda (I, 12), rwanie sejmów (VII, 12), zaniedbania budowlane (V, 8). Niekiedy podporządkowane były argumentacji *pro* i *contra* poprzez demonstrację pozytywu głoszonej tezy lub jej odwrotności (np. I, 5; IV, 10). Między innymi argumentami na rzecz zdania, iż: „Wolną królów w państwie elekcyjną *omni modo* utrzymywać potrzeba” (IX, 3), były symbole dotyczące tematu wyboru najlepszego, jak również niebezpieczeństw rządów sukcesora-dziecka. W symbolach zawierać się mogła także argumentacja wyższego rzędu. Postulat zachowania w całości dóbr szlacheckich wspierały motywy, w których akcentowano ideał wspólnego dobra stanu i Rzeczypospolitej (np. VI, 8, 1 i 2: „Pałac obszerny, którego kolumny nachylone”, „Czapka w całości zostająca”).

Dla pijara zdecydowanie istotniejsza była część słowna niż „obrazowa”, o czym świadczą przykłady ograniczenia zawartości symbolu do lemmy bądź wprowadzenie ikonów, które były trudne lub niemożliwe do przedstawienia (np. posługujące się następstwem zdarzeń: VII, 1, 3; X, I, 5). Posłużył się on lemmami łacińskimi (jedyne polskie lemmy w *Instructio IV, Impety winszowane stanu małżeńskiego*, 6 i 7), najczęściej złożonymi z dwóch do czterech wyrazów³⁶, często budowanymi na zasadzie gry słów i paradoksu. Naśladując autorów zbiorów słownikowych, kilkakrotnie włączył słowo określające znaczenie symbolu do lemmy³⁷ bądź wykorzystał ten sam symbol z odmiennymi lemmami, dostosowanymi do tematu mowy³⁸. Formuła lemmy była obok zasady *similitudo* decydująca dla kreacyjnej metody Wysockiego.

Znamienne, że na kartach *Orator Polonus* nie pojawia się słowo „emblema”. W przypadku dzieła Wysockiego właściwiej byłoby mówić nie o emblematkach i książce emblematycznej *sensu stricto* (rozróżnienie emblematu i sym-

H. L a u s b e r g, *Retoryka literacka. Podstawy wiedzy o literaturze*, przeł. i oprac. A. Gorzkowski, Bydgoszcz 2002, s. 255-257.

³⁶ Określenie „lemma” zastępuje czasem „inskrypcja” lub „napis” (W y s o c k i, *Orator Polonus...*, s. 74, 80, 88, 517, 686, 792).

³⁷ Tamże, s. 59-60, 520.

³⁸ Por. tamże, s. 67 (por. s. 136), 139 (por. s. 150).

bolu nie było powszechne w polskiej terminologii)³⁹, ale o kompilacji motywów symbolicznych, przygotowanej na podstawie zbiorów dewiz (we Włoszech stosowano termin *impresa*), emblematów, leksykonów, a także opisów dekoracji (np. wjazd Augusta III do Warszawy, 1734; egzekwie za króla Hiszpanii Filipa IV, 1665)⁴⁰ i numizmatów (m.in. medale polskie).

Przyjętą metodą tworzenia emblematów było korzystanie ze zbiorów i kompendiów już istniejących. W taki sposób powstało także dzieło Filippa Picinello *Mondo simbolico* (1653, łacińska wersja *Mundus symbolicus* w przekładzie Augustina Eratha, 1681), główny wzorzec *Oratora*, w którym zgromadzone *symbola* rozróżnione zostały jako *emblemata moralia* (*emblemata*) i *emblemata heroica* (*impresa*)⁴¹. Wysocki konsekwentnie posługiwał się określeniem „symbol”, a autora przedstawił (także emblematów *sensu stricto*) zwał „symbolistą”. Wprowadzając symbol do jednej z wzorcowych mów posłużył się formułą: „I stąd-ci mądry symbolista chcąc pokazać [...]” oraz podał łacińską lemmę z polskim odpowiednikiem, wyjaśniając sens motywu we właściwym kontekście⁴². W podanych czytelnikowi jako wzór oracji koncepty uczonego symbolisty scharakteryzowane zostały jako piękne, mądre i kształtne⁴³.

Nieco inaczej wprowadzana była do mowy dewiza (*impresa*). Osoba, której przedstawienie symboliczne dotyczyło, zazwyczaj „kazała odmalować” symbolicznie przedstawienie, rzadziej sama „mądrym wyraziła konceptem” czy odmalowała inskrypcję⁴⁴.

Słowo „symbolista”, pojawiające się także w suplementowych opisach symboli⁴⁵, w terminologii Wysockiego nie oznaczało konkretnego autora zbioru. Kilkakrotnie, na marginesie lub bezpośrednio w tekście, pijar wymienił owych symbolistów z nazwiska. Byli to Diego de Saavedra Fajardo, Otta-

³⁹ T. M i c h a ł o w s k a, *Staropolska teoria genologiczna*, Wrocław 1974, s. 168-169, 174-175, 177, 187.

⁴⁰ W y s o c k i, *Orator Polonus...*, s. 322, 652. Opis emblematu z 1665 r. za: F. P i c i n e l l i, *Mundus symbolicus, in emblematum univesitate formatus...*, t. I, Coloniae Agrippinae: T. et H.T. von Cöllen, 1715, s. 53. Przykłady z 1734 r. za: *Deskrypcyja bramy tryumfalnej w Warszawie na Krakowskim Przedmieściu erygowanej, elogiis, emblematis adornowanej na wjazd Króla J[ego]m[oś]ci Augusta Trzeciego... die 25 Novembris 1734*, b.m.r. [1734], k.nlb. [1v].

⁴¹ P i c i n e l l i, dz. cyt., t. I, k. C₂r (*Ad lectorem*).

⁴² W y s o c k i, *Orator Polonus...*, s. 97.

⁴³ Tamże, s. 11, 37, 110, 114, 125, 173, 226, 451-452, 734.

⁴⁴ Tamże, s. 113, 179, 732, 737, 740, 785.

⁴⁵ Tamże, s. 94, 216, 686.

vio de Strada, Giovanni Ferro, Paolo Aresi, Jakob Masen, Domenico Gamber-ti, Emmanuele Tesauro, Scipione Bargagli, Joachim Camerarius, Pierio Vale-riano i wspomniani Picinelli⁴⁶. W kompendium *Orator Polonus* znalazły się ponadto symbole pochodzące ze zbiorów Juliusa Wilhelma Zincgreffa, Nicolasa Reusnera, Gabriela Rollenhagenena, Claude'a Paradin'a, Sebastiána de Covarrubias'a Orozco, Petera Isselburga i palatyna reńskiego Karla Ludwi-ga⁴⁷. Książki przywołanych autorów znane były Wysockiemu bezpośrednio zapewne w niewielkim stopniu, podobnie jak wielu innym pisarzom i twór-com programów dekoracji jego czasu. Podstawowym źródłem pijara było bo-wiem łacińskie wydanie dzieła Picinello (kompendium używane powszechnie na ziemiach Rzeczypospolitej dla potrzeb mów i dekoracji)⁴⁸, z którego przejął większość symboli (co najmniej 261 z 443 symboli – w tym 242 z 370 w *Instructio I* – ma swe odpowiedniki w *Mundus symbolicus*), zacho-wując zazwyczaj formuły ikonu i lemmy. Symbole autorstwa wymienionych

⁴⁶ G. P. Valeriano Bolzani, *Hieroglyphica*, Basileae, b.dr., 1556; C a m e-r a r i u s, *Symbolorum et Emblematum... centuria...*, Norimbergae: J. Hofmann et H. Camoxius 1590 (trzy kolejne części wydawane były w latach 1595-1604); B a r g a g l i, *Dell' Impre-se...*, Venetia: F. de' Franceschi 1594; T y p o t i u s, *Symbola divina et humana pontificum, imperatorum, regum...*, t. I-III, Praga 1601-1603 (w tomie pierwszym w tytule: *Ex musaeo Octavii de Strada civis Romani* [...]); P. A r e s i, *Imprese sacre...*, Verona: A. Tamo 1613; G. F e r r o, *Teatro d'Imprese*, Venetia: G. Sarzina, 1623; D. de S a a v e d r a y F a-j a r d o, *Idea de un Principe politico christiano*, Munich: N. Enrico, 1640; M a s e n, *Specu-lum imaginum veritatis occultae, exhibens symbola, emblemata, hieroglyphica, aenigmata...*, Coloniae: J. A. Kinckius 1650; P i c i n e l l i, *Mundus symbolicus in emblematum univesitate formatus...*, Milano: F. Mognagha 1653; E. T e s a u r o, *Il Cannocchiale Aristotelico*, Venetia: P. Baglioni 1655; D. G a m b e r t i, *L'Idea di un Principe e Heroe Cristiano in Francesco I d'Este di Modena e Reggio Duca VIII... rappresentata... nelle solenni esequie l'anno 1659... in Modena celebrate*, b.m.r. [1659].

⁴⁷ C. P a r a d i n, *Devises heroiques*, Lyon: J. de Tournes, G. Gazeau 1551; N. R e u-s n e r, *Emblemata... partim ethica, et physica, partim vero historica et hieroglyphica...*, Francofurti: I. Feyerabendt 1581; S. de C o v a r r u b i a s O r o z c o, *Emblemas mora-les...*, Madrid: L. Sanchez 1610; G. R o l l e n h a g e n, *Selectorum Emblematum centuria secunda*, Ultraieci: C. de Passe, 1613; I s s e l b u r g, *Emblemata Politica...*, [Norymberga] 1617; Z i n c g r e f f, *Emblematum ehtico-politicorum centuria...*, Heidelberg: J. T. de Bry 1619; P h i l o t h e u s (K a r l L u d w i g, elektor Palatynatu Reńskiego), *Philothei Symbola Christiana...*, Frankfurt am Main: J. P. Zubrod 1677.

⁴⁸ Por. M. G ó r s k a, *Emblematyka jako źródło staropolskiej erudycji. Geneza i fun-kcja materiału symbolicznego w polskich kompendiach*, [w:] *Staropolskie kompendia wiedzy*, red. I. M. Dacka-Górzyńska, J. Partyka, Warszawa 2009, s. 125-127; M. G a r b a c z o-w a, P. R o s i ń s k i, *Picinelli w Sulejowie*, „Studia Kieleckie” 11(1997), s. 227-233; L. K w i a t k o w s k a - F r e j l i c h, *Funkcje potydenckiej sztuki kościelnej. Nowożytny wystrój kościoła Brygidek w Lublinie*, Lublin 2009, s. 202-211.

z nazwiska emblematystów przeważnie pochodziły ze zbioru Picinello, o czym świadczą stosunkowo wierne tłumaczenia opisów ikonów na język polski⁴⁹. Pijar posługiwał się podczas pracy dodatkami indeksowymi w *Mundus symbolicus*, wyszukując stosowny do kontekstu odpowiednik. Na przykład wszystkie symbole podsuwane przy opracowaniu zagadnienia: „Naturalna ludziom do honoru ambicja” (IV, 7) znalazły się w indeksie Picinello z nagłówkiem „Ambitio v[el] Superbia”, a do tematu „Fortece w państwach erygować potrzeba” (VI, 6) przeważnie pod hasłem „Turris”.

Także cytaty z Picinello pokazują, że adaptacja wzorca książkowego odznaczała się predylekcją dla przedstawienia o nierozbudowanej kompozycji ikonu, z ograniczeniem szczegółów na rzecz uogólnionego przesłania. Analiza symboli zapożyczonych ujawnia, oprócz znacznego wkładu pracy Wysockiego przy doborze przykładów współbrzmiających znaczeniowo z tematami mów, także szacunek pijara dla tradycji emblematycznej. Stosunkowo rzadko zmieniał on kontekst znaczeniowy motywów i przystosowywał symbole, ingerując w formułę lemmy czy dodając do ikonu wziętą skądinąd inskrypcję.

O możliwości zastosowania książkowych emblematów w oracji pisało wielu emblematystów, zwłaszcza jezuickich, powołując się niekiedy na autoritet Kwintyliana (*De institutione oratoria*, II 4, 27)⁵⁰. Próbuując ustalić ideowe źródła symboli-argumentów w zbiorze Wysockiego trzeba stwierdzić, iż choć nie mają one odpowiednika w polskiej emblematyce politycznej czy kręgu pijarskim, analogiczne rozwiązania można wskazać w materiale egzemplifikacyjnym o proveniencji emblematycznej, zamieszczanym niekiedy w drukowanych i rękopiśmiennych retorykach oraz w księgach *silva rerum*.

⁴⁹ Np. „Gambertus słoniowi wielu strzałami zranionemu. Le[mma] ex vulnere vires” (VI, 3, 2) – „Dominicus Gambertus elephantem, plurimis sagittis infestatum, depinxit inscriptione e Statio subjuncta. E vulnere vires” (Liber V, caput 19, nr 294); „Na pogrzebie Filipa IV, Króla Hiszpańskiego w Mediolanie roku 1655 odprawującym się, między innymi odmalowany był zamek Lem[ma] tutela receptis” (VI, 6, 6) – „Inter caeteram funebrem pompam Philippi IV. Hispaniarum Regis, anno 1665 Mediolani celebratam, castellum depinxere; cum lemmate: Tutela receptis” (XVI, 1, 3); „Scipio Burgalius odmalował na książce swojej koronę, przy niej tarczą z kilkoma utkniętymi strzałami Lem[ma] Propinquiori” (IX, 1, 1) – „Scipio Bargaglius e voluminis sui fronte duas sagittas praefert, quarum una versus scuti umbilicum propius defixa, epigraphen reddit; Propinquiori” (XXII, 16, 125). Cyt. za: W y s o c k i, *Orator Polonus...*, s. 312, 322, 506; P i c i n e l l i, dz. cyt., t. I, s. 379; t. II, s. 53, 212. Z konieczności pomijam obszernie zestawienia analogicznych symboli Picinello i Wysockiego.

⁵⁰ B. B a u e r, *Jesuitische „ars rhetorica” im Zeitalter der Glaubenskämpfe*, Frankfurt am Main 1986, s. 461-545; G. R. D i m l e r, *Humanism and the Rise of the Jesuit Emblem*, [w:] *Emblematic Perceptions. Essays in Honor of William S. Heckscher on the Occasion of his Ninetieth Birthday*, ed. by P. M. Daly, D. S. Russell, Baden-Baden 1997, s. 93-109.

Pomimo słabego rozpoznania związków opracowań tego typu z emblematyką, wiadomo, że zbiory symboli i emblematów były wykorzystywane jako źródła inwencji i dowodów, szczególnie chętnie w ramach *allusiones ad stemmata*⁵¹. Kształtujące szlachecki gust opracowania i ćwiczenia szkolne, przy słabej dostępności obcych druków emblematycznych, znacząco wpłynęły na „stemmatyczny” charakter polskiej emblematyki⁵².

Podręcznik Wysockiego ukazał się zaledwie rok przed publikacją *O poprawie wad wymowy* (1741) Konarskiego i uznać go można za praktyczną antycypację pijarskiej reformy w dziedzinie retoryki. Symbole w *Instructio IV* odpowiadały wprawdzie szlacheckim przyzwyczajeniom, ale symbolika z *Instructio I* była już pozbawiona kontekstu panegirycznego i heraldycznego, za sprawą tematów mów z narzędzi pochwały przekształcając się w argumenty dyskusji sejmikowej lub sejmowej. Daleki od panegiryków i stemmatów obraz symboliczny Rzeczypospolitej zrodził się na polu retoryki z moralnego kontekstu analizowanej problematyki politycznej. Symbole były dla Wysockiego przede wszystkim *loci* nauki moralnej, książki emblematyczne – źródłem cytatów i miejsc wspólnych, a kompozycje alegoryczne – magazynem argumentów użytecznych w praktyce oratorskiej.

Ze względu na tematykę wywodu *Orator Polonus* należy do najciekawszych źródeł do badań recepcji książek emblematycznych w Rzeczypospolitej. *Symbola* pióra Wysockiego odzwierciedlają zarazem specyfikę polskiej emblematyki stosowanej – pochodnej szkolnej praktyki, ze wszystkimi charakterystycznymi dla niej retorycznymi i stanowymi wytycznymi wpływającymi na „ograniczenia” kompozycji symbolicznej.

⁵¹ G ó r s k a, dz. cyt., s. 99-132; t a ż, *Apelles symbolicus (1699) Johanna Michaela von der Kettena – źródło wiedzy o niezachowanych emblematkach i inskrypcjach warszawskich*, [w:] *Kultura artystyczna Warszawy XVII-XXI w.*, red. Z. Michalczyk, A. Pieńkos, M. Wardzyński, Warszawa 2010, s. 97-109; por. T r ę b s k a, dz. cyt., s. 422.

⁵² Por. P. B u c h w a l d - P e l c o w a, *Emblematyka w późnobarokowych drukach polskich*, „Biuletyn Historii Sztuki” 92(1980), nr 3/4, s. 401-412; t a ż, *Na pograniczu emblematów i stemmatów*, [w:] *Słowo i obraz. Materiały Sympozjum Komitetu Nauk o Sztuce PAN. Nieborów 29 IX-1 X 1977*, red. A. Morawińska, Warszawa 1982, s. 73-95; J. N i e d Ź w i e d Ź, „Nieśmiertelne teatru sławy”. *Teoria i praktyka twórczości panegirycznej na Litwie w XVII-XVIII w.*, Kraków 2003, s. 196-201.

BIBLIOGRAFIA

- Bąk J., Wady ganione i cnoty zalecane w spuściźnie kaznodziejskiej Samuela Wysockiego, Kalisz–Ostrzeszów 2002.
- [Bielicki S.], *Vita et scripta quorundam e congregatione Cler[icorum] Reg[ularium] Scholarum Piarum in provincia Polona professorum, qui operibus editis patriae et ecclesiae proficuis nomen suum memorabile fecerunt*, Varsaviae 1812.
- Bonicki A., *Herbarz polski*, t. VII, cz. 1, Warszawa 1904.
- Arresi P., *Imprese sacre...*, Verona: A. Tamo 1613.
- Bargagli S., *Dell' Imprese...*, Venetia: F. de' Franceschi 1594.
- Bauer B., *Jesuitische „ars rhetorica” im Zeitalter der Glaubenskämpfe*, Frankfurt am Main 1986.
- Bogdziewicz H., *Działalność literacka polskiego środowiska pijarskiego w dobie oświecenia*, Kraków 2005.
- Bömelburg H. J., *Frühneuzeitliche Nationen im östlichen Europa. Das polnische Geschichtsdenken und die Reichweite einer humanistischen Nationalgeschichte (1500-1700)*, Wiesbaden 2006.
- Buchwald-Pelcowa P., *Emblematyka w późnobarokowych drukach polskich*, „*Biuletyn Historii Sztuki*” 92(1980), nr 3/4, s. 401-412.
- Buchwald-Pelcowa P., *Na pograniczu emblematów i stemmatów*, [w:] *Słowo i obraz. Materiały Sympozjum Komitetu Nauk o Sztuce PAN. Nieborów 29 IX-1 X 1977*, red. A. Morawińska, Warszawa 1982, s. 73-95.
- Camerrarius J., *Symbolorum et Emblematum... centuria...*, Norimbergae, J. Hofmann et H. Camoxius, 1590 (trzy kolejne części wydawane były w latach 1595-1604).
- Covarrubias Orozco de S., *Emblemas morales...*, Madrid: L. Sanchez 1610.
- Deskrypcja bramy tryumfalnej w Warszawie na Krakowskim Przedmieściu erygowanej, elogiis, emblematibus adornowanej na wjazd Króla J[ego]m[oś]ci Augusta Trzeciego... die 25 Novembris 1734, b.m.r. [1734].
- Dimler G. R., *Humanism and the Rise of the Jesuit Emblem*, [w:] *Emblematic Perceptions. Essays in Honor of William S. Heckscher on the Occasion of his Ninetieth Birthday*, ed. by P.M. Daly, D.S. Russell, Baden-Baden 1997, s. 93-109.
- Dydała J., *Czapski Jan Ansgary*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. I, red. S. Gierszewski, Gdańsk 1992.
- Streicher K., *Bibliografia*, t. XXXIII, Kraków 1939, s. 469-471.
- Ferro G., *Teatro d'Imprese*, Venetia: G. Sarzina 1623.
- Gamberti D., *L'Idée di un Principe e Heroe Cristiano in Francesco I d'Este di Modena e Reggio Duca VIII... rappresentata... nelle solenni esequie l'anno 1659... in Modena celebrate*, b.m.r. [1659].
- Garbaczowa M., Rosiński P., *Picinelli w Sulejowie*, „*Studia Kieleckie*” 11(1997), s. 227-233.
- Goliński J. K., *Orator sarmaticus. Mowy sejmowe doby saskiej wobec staropolskiej sztuki oratorskiej*, [w:] *Między barokiem a oświeceniem. Obyczaje czasów saskich*, red. K. Stasiewicz, S. Achremczyk, Olsztyn 2000.

- G ó r s k a M., *Apelles symbolicus* (1699) Johanna Michaela von der Kettena – źródło wiedzy o niezachowanych emblematkach i inskrypcjach warszawskich, [w:] *Kultura artystyczna Warszawy XVII-XXI w.*, red. Z. Michalczyk, A. Pieńkos, M. Wardzyński, Warszawa 2010, s. 97-109.
- G ó r s k a M., *Emblematyka jako źródło staropolskiej erudycji. Geneza i funkcja materiału symbolicznego w polskich kompendiach*, [w:] *Staropolskie kompendia wiedzy*, red. I.M. Dacka-Górzyńska, J. Partyka, Warszawa 2009.
- G r a h a m D., *Topical Political and Religious Content in French Emblem Books*, [w:] *An Interregnum of the Sign. The Emblematic Age in France. Essays in Honour of Daniel S. Russell*, ed. by D. Graham, Glasgow 2001, s. 73-93.
- G r a n o w s k i F. H., *Niebo herbownego Księżyca...*, Warszawa: Druk. Scholarum Piarum 1732.
- G r z e ś k o w i a k R., *Emblematyczna pompa nuptialis. Zbiory „symboli weselnych” z XVII w. na tle emblematyki erotycznej i erudycyjnych argumentów oratorskich*, „Terminus” 13(2011) [w druku].
- G r z e ś k o w i a k - K r w a w i c z A., *Wkład pijarów w kształtowanie politycznej kultury szlachty w czasach stanisławowskich*, [w:] *Wkład pijarów...*, s. 133-149.
- Historia Domus Varsaviensis Scholarum Piarum*, oprac. L. Chmaj, Wrocław 1959.
- I s s e l b u r g P., *Emblemata Politica...*, [Norymberga] 1617.
- J a n o c k i J. D. A., *Lexicon derer itztlebenden Gelehrten in Polen...*, cz. 1, Breslau: J.J. Korn 1755.
- J a n o c k i J. D. A., *Excerptum Polonicae litteraturae...*, t. III, Vratislaviae: W.T. Korn 1766.
- J a n o c k i J. D. A., *Polonia litteraria nostri temporis...*, Vratislaviae: J.J. Korn 1750.
- K o n a r s k i S., *De arte bene cogitandi...*, Varsaviae: Druk. Scholarum Piarum 1767).
- K o n a r s k i S., *Ustawy szkolne*, przeł. W. German, obj. J. Czubek, wstęp D. Kot, Kraków 1925.
- K r i e g s e i s e n W., „Krzywda nad wszystkie krzywdy – hiberna w Polsce”. Problem świadczeń kleru katolickiego na wojsko Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVII i na początku XVIII wieku, „Barok” 8(2001), nr 1, s. 19-37.
- K r i e g s e i s e n W., *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1991.
- K w i a t k o w s k a - F r e j l i c h L., *Funkcje potrydenckiej sztuki kościelnej. Nowożytny wystrój kościoła Brygidek w Lublinie*, Lublin 2009.
- L a u s b e r g H., *Retoryka literacka. Podstawy wiedzy o literaturze*, przeł. i oprac. A. Gorzkowski, Bydgoszcz 2002.
- L i c h a ń s k i J. Z., *Retoryka od średniowiecza do baroku. Teoria i praktyka*, Warszawa 1992.
- Ludzie oświecenia o języku i stylu*, t. I, oprac. Z. Florczak, L. Pszczołowska, red. M.R. Mayenowa, Warszawa 1958.
- Ł u k a s z e w i c z J., *Historia szkół w Koronie i w Wielkim Księstwie Litewskim od najdawniejszych czasów aż do roku 1794*, t. II, Poznań 1850.

- M a j o r e k C., S ł o w i k o w s k i T., Wkład pijarów w teorię wychowania patriotycznego i obywatelskiego w Polsce XVIII wieku, [w:] Wkład pijarów..., s. 433-450.
- M a r k i e w i c z H., Rady senatorskie Augusta II (1697-1733), Wrocław 1988.
- M a s e n J., Speculum imaginum veritatis occultae, exhibens symbola, emblemata, hieroglyphica, aenigmata..., Coloniae: J.A. Kinckius 1650.
- M ą c z y ń s k i R., Pijarski Pałac Collegium Nobilium w Warszawie, Warszawa 1996.
- M e c h e r z y ń s k i K., Historyja wymowy w Polsce, t. III, Kraków 1860.
- M i c h a ł o w s k a T., Staropolska teoria genologiczna, Wrocław 1974.
- N i e d ź w i e d ź J., „Nieśmiertelne teatra sławy”. Teoria i praktyka twórczości panegirycznej na Litwie w XVII-XVIII w., Kraków 2003.
- O b r e m s k i K., Wzory osobowe jako zmiana ciągłości kultury politycznej (Sobiescy w „sapiehocentrycznym” kompendium oratorskim), [w:] Między barokiem a oświeceniem..., s. 45-51.
- P a l k i j H., Praca komisji aukcji wojska w latach 1736-1738, „Kwartalnik Historyczny” 106(1999), nr 1, s. 19-44.
- P a n u ś K., Kaznodziejstwo w katedrze krakowskiej, część pierwsza: od początków do czasów rozbiorów, Kraków 1995.
- P a r a d i n C., Devises heroiques, Lyon: J. de Tournes, G. Gazeau 1551.
- P a w l a k W., Koncept w polskich kazaniach barokowych, Lublin 2005.
- P a z e r a W., Polskie kaznodziejstwo epoki oświecenia, Częstochowa 2000.
- P e l c J., Słowo i obraz. Na pograniczu literatury i sztuk plastycznych, Kraków 2002.
- P e l c z a r J., Zarys dziejów kaznodziejstwa w Polsce, Kraków 1892.
- P h i l o t h e u s (K a r l L u d w i g, elektor Palatynatu Reńskiego), Philothei Symbola Christiana..., Frankfurt am Main: J.P. Zubrod, 1677.
- P i c i n e l l i F., Mundus symbolicus in emblematum univesitate formatus..., Milano: F. Mognagha 1653.
- P i c i n e l l i F., Mundus symbolicus, in emblematum univesitate formatus..., t. I, Coloniae Agrippinae, T. et H.T. von Cöllen, 1715.
- P o r a z i ń s k i J., Funkcje polityczne i ustrojowe rad senatu w latach 1697-1717, „Kwartalnik Historyczny” 91(1984), nr 1, s. 25-44.
- P o r a z i ń s k i J., Osiemnastowieczne kompendia sztuki oratorskiej jako przejaw mentalności i kultury politycznej szlachty, „Kultura i Edukacja” 3(1994), nr 1, s. 91-99.
- R a d a u a M., Orator extemporaneus seu Artis oratoriae breviarium bipartitum, Amstelodami, J. à Meurs, 1661.
- R a d z e w s k i F., Kwestyje polityczne, obojętne statum Rzeczypospolitej Polskiej, prerogatywy urzędów w niej, zwyczaję elekcyi królów, sejmów, sejmików i inne rzeczy potrzebne do porządku onej egzaminujące, w których rezolwują się propozycyje racyjami pro et contra..., Poznań: Druk. Akademicka [?] 1743.
- R e u s n e r N., Emblemata... partim ethica, et physica, partim vero historica et hieroglyphica..., Francofurti, I. Feyrerabendt, 1581.

- R o l l e n h a g e n G., *Selectorum Emblematum centuria secunda*, Iltraiecti: C. de Passe, 1613.
- R o s z a k S., *Środowisko intelektualne i artystyczne Warszawy w połowie XVIII w. Między kulturą sarmatyzmu i oświecenia*, Toruń 1997.
- S a a v e d r a y F a j a r d o d e D., *Idea de un Principe politico christiano*, Munich: N. Enrico, 1640.
- S t ę p i e ń R., *Zasługi księży pijarów dla nauki i kultury polskiej w dobie oświecenia. Próba podsumowania*, [w:] *Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII-XIX wieku*, red. I. Stasiewicz-Jasiukowa, Warszawa–Kraków 1993, s. 545.
- S u l z e r D., *Traktate zur Emblemantik. Studien zu einer Geschichte der Emblemtheorien*, hrsg. von G. Sauder, St. Ingbert 1992, s. 79-108.
- T e s a u r o E., *Il Cannocchiale Aristotelico*, Venetia: P. Baglioni 1655.
- T r ę b s k a M., *Staropolskie szlacheckie oracje weselne. Genologia, obrzęd, źródła*, Warszawa 2008.
- T y p o t i u s J., *Symbola divina et humana pontificum, imperatorum, regum...*, t. I-III, Praga 1601-1603.
- V a l e r i a n o B o l z a n i G. P., *Hieroglyphica*, Basileae, b.dr., 1556.
- W e i j M. van der, 'A Good Man, Burgher and Christian': the Intended Reader in Johan de Brune's *Emblemata*, [w:] *Emblems of the Low Countries. A Book Historical Perspective*, ed. by A. Adams, M. van der Weij, Glasgow 2003, s. 111-128.
- W i e r u s z o w s k i K., *Fama polska, publiczne stany i młodź ślachezną informująca*, Poznań: Druk. Coll. Soc. Jesu 1720.
- Wybór mów staropolskich, wybór i oprac.* B. Nadolski, Wrocław–Kraków 1961.
- W y s o c k i J., *Wysocki Sebastian Samuel*, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, t. IV, red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1983, s. 482-484.
- W y s o c k i S., *Kazania pod czas J[ąśnie] O[świeconego] Trybunału Skarbowego, w kościele farnym radomskim miane...*, Warszawa: Druk. Scholarum Piarum [1742].
- W y s o c k i S., *Nauki, homilie i materyje kazań na wszystkie w całym roku dni święte...*, t. I, Warszawa: Druk. Scholarum Piarum, 1762.
- W y s o c k i S., *Orator Polonus, primo aliquot instructionibus de comitiis, legationibus, militia, politica, deinde occasionibus ibidem dicendi, modis, materiis, exemplis et supplementis informatum...*, Varsaviae: Druk. Scholarum Piarum [1740].
- W y s o c k i S., *Tractatus de formandis epistolis iuxta normam veterum recentiorumque scriptorum Oratori Polono in supplementum in exemplar polonae juventuti scholas pias frequentanti...*, Cracoviae: M.J.A. Dyaszewski [1743].
- Z a ł u s k i J. A., *Zbiór rytmów przez wierszopisów żyjących lub naszego wieku zeszyłych pisanych*, t. III, Warszawa: Druk. Scholarum Piarum 1754.
- Ż e g l i c k i K., *Bibliotheca gnomico-historico-symbolico-politica...*, Varsaviae: Druk. Scholarum Piarum 1742.
- Z i n c g r e f f J. W., *Emblematum ehtico-politicorum centuria...*, Heidelberg: J.T. de Bry 1619.

SYMBOLS OF POLISH POLITICAL LIFE
IN *ORATOR POLONUS* (1740) BY SAMUEL WYSOCKI

S u m m a r y

This paper discusses the function and the origin of over four hundred symbols included in the rhetoric handbook by the Piarist Samuel Wysocki, entitled *Orator Polonus* (published in Warsaw in 1740). The book is considered an exemplary resource book for parliamentary and local diet speeches and orations of panegyric character. In keeping with the rhetorical practice, the *symbola* were given the form of arguments, developed on the principle of similitude (*similitudo*). The author of the handbook was inspired by the compendium by Filippo Picinelli *Mundus symbolicus* (1681). He used the latter author's exemplary emblems and symbols and incorporated them to his erudite and moral argumentation. The symbols used by Wysocki promoted an ideal of an exemplary Nobleman and landowner, as well as that of a state officer and a legalist. In this way, Wysocki created a pattern that was distinct from the then-popular emblems. The prevalent pattern related formally to the coats-of-arms, as testified by numerous writings and documentation of the Polish-Lithuanian Commonwealth under the Saxon dynasty. Wysocki's works are a perfect example of the adaptation of emblems as a genre, with its typical delimitation as regards the choice of theme, symbolic composition and the function of the lemma, deeply rooted in the rhetorical rules and resulting from the political and panegyric interest of the Nobility.

Translated by Konrad Klimkowski

Słowa kluczowe: symbol, emblemat, retoryka, parlamentaryzm szlachecki, wyobrażenia polityczna.

Key words: symbol, emblem, rhetoric, Nobility parliamentarism, political imagination.